

УДК 17:177

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.25.7>

ГУМАНІСТИЧНА МОРАЛЬ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Марина Москальчук

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

У статті здійснено короткий огляд досліджень гуманістичної моралі періоду радянської доби. Така спроба сьогодні є вкрай важливою, адже перегляд радянської етичної думки допоможе краще зрозуміти реальні цінності, світогляд учених, які працювали в умовах тоталітарного режиму. Загалом радянські філософи відчували амбівалентне ставлення до питань моралі, тому їхній спадок заслуговує не стільки засудження, скільки більш виваженого ставлення. У ході дослідження встановлено, що головним складником моралі є гуманізм, на основі якого формуються принципи та цінності моралі. За допомогою проведеного огляду з'ясовано, що гуманістична мораль сприяє виникненню ідеї толерантності, яку радянські вчені визнавали як таку, що виховує в людині моральну відповідальність, колективізм, відповідальність не тільки за власні вчинки, а й за вчинки інших, що означало бути вільною людиною, тобто всі дії особистості є вільними й відбуваються без будь-якого примусу. Гуманістичну мораль радянської доби ще називають «соціалістичним гуманізмом», за яким людина визнається найвищою цінністю, проголошується рівність між людьми, незалежно від їхнього соціального статусу, релігійних поглядів, кольору шкіри. Також соціалістична мораль повинна мати в основі проголошення наукового пізнання, бо саме за допомогою наукового світогляду людина створює для себе сенс життя, до якого прагне. Окрім цього, наукове знання допомагає людині зрозуміти власну індивідуальність і те, що вона здатна використовувати власні сили, здібності для покращення свого життя. Гуманістична або соціалістична мораль ХХ століття мала на меті, як це відобразалося в наукових публікаціях радянських учених, виховання самостійної, сильної та розумної людини, яка буде поважати інших, відповідати за власні вчинки й за дії інших. Отже, соціалістична мораль виходила з пріоритету суспільного блага над особистими інтересами, і, хоча це не завжди відповідало дійсності, ці обставини не можуть стати доказом її антигуманності, скоріше гуманістичну мораль радянського періоду можна охарактеризувати як історично зумовлений етап розвитку суспільної думки.

Ключові слова: гуманізм, мораль, гуманістична мораль, толерантність, моральна відповідальність, соціалістичний гуманізм.

Принципи й цінності моралі, які існують сьогодні та проголошують гуманізм, ідею толерантності, повагу людей один до одного, проблему вибору та внутрішню відповідальність людини, пройшли довгий і тривалий шлях свого формування. У роки побудови соціалізму переважала пропаганда жорстких форм поведінки, які вважалися необхідними для прояву класової принциповості й вимогливості, а такі соціальні почуття, як доброта, милосердя, співчуття, визнавалися проявом «політичного лібералізму». Протиріччя між гуманістичними цілями та ідеалами соціалізму призвело до зникнення певних гуманістичних цінностей у суспільстві, тільки в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. відбуваються гуманістичні зміни, поступово створюється нова атмосфера для радянської філософії, з'являється нова генерація філософів, які проводять свої дослідження в різних галузях науки. Різна інтерпретація досліджуваних проблем і різне їх тлумачення сприяли протистоянню філософському догматизму, який насаджувався ідеологічним керівництвом довгі роки.

Після падіння радянського устрою та комуністичної ідеології створюються нові умови для філософських досліджень, що дало можливість науковцям вивчати ті проблеми, які раніше були під забороною, поряд із дослідженнями, в яких філософи вже досягли певних успіхів, у галузі вивчення проблем етики та біоетики, відбуваються певні зміни в етичних дослідженнях загалом, в етиці починають порушуватися такі проблеми, як справедливість, милосердя, благодійність, ненасилля, захист людини та її прав, повага один до одного, толерантність, по-новому ставиться проблема співвідношення моралі і права тощо. Сьогодні, звичайно, неможливо робити філософію без урахування спадку минулого, адже без минулого немає майбутнього. Тому потребує принципового перегляду філософська спадщина ХХ ст., яка зазнала численних тоталітарних упереджень, що досі існують у межах культурної практики сучасного суспільства, особливо це стосується з'ясування природи такого явища, як толерантність. Значна кількість трагічних подій, які відбувалися в минулому столітті й відбуваються сьогодні, спонукала авторку звернутися до питання моралі та гуманізму, адже проблеми гуманізму хвилювали суспільну думку завжди. Ідеологічний тиск у роки тоталітарного режиму не завадив радянським ученим відстоювати гуманістичні позиції, розробляти такі його принципи й методи, які здатні забезпечити повний і вільний розвиток особистості.

Філософське осмислення проблем моралі та її дослідження беруть свій початок ще з часів Античності. Так, для відомого філософа Сократа саме філософія була головною рушійною силою в побудові етики, в якій першим основним складником є знання, яке, у свою чергу, виховує в людині добродійність. Платон уважав, що мораль існує у світі Ідей. Не менш відомий мислитель Аристотель зазначав, що моральною може бути та людина, яка в діях керується розумом і за допомогою нього може робити справедливі вчинки. Епікур указував, що проблема етики повинна вирішуватися базуючись на тлумаченні поняття «щастя». Даньокитайський мислитель Конфуцій будував свою етичну концепцію на понятті «ритуал», тобто певних норм і зразках поведінки в суспільстві, які проголошують рівність між людьми в спілкуванні. Також Конфуцієм сформований принцип етики, який згодом отримав назву «золоте правило моралі». В індійській традиції Будда повчав, щоб стати моральною, людина повинна відмовитися від своїх бажань, від усього земного, адже в цьому і є шлях до спасіння. Поступово мораль починають трактувати як сферу мотивів (Т. Гоббс, І. Кант, Ф. Ніцше, С. Франк, Г. Спенсер, Дж. Ст. Мілль, Е. Дюркгейм, Г.Ф. Гегель). У новоєвропейській філософії мораль розуміли як таку, в якій людина є незалежною у своїх судженнях і діяльності (Р. Кадворт, Г. Мур, Е. Шефтсбері, Ф. Гатчесон). Загалом дослідження з питань етики в радянський період представлені в працях таких учених, як О. Дробницький, Г. Батіщев, А. Гусейнов, Ю. Согомонов, В. Назаров, А. Скрипник та ін. Щодо питань моралі, то в цей період вона мала регулятивну характеристику, в якій головною функцією визнавалася ціннісно-орієнтувальна (О. Дробницький, А. Титаренко, В. Шердаков, Ф. Щербак та ін.); Д. Валеев уважав, що головною функцією моралі є інтегративна.

В українській філософії дослідниками моралі були Г. Сковорода, П. Юркевич та ін., які знаходили духовне життя людини в проблемі «філософія серця». Проблема моралі розкрита Г. Сковородою в ученні про дві натури і три світи. Продовжив розвивати ідеї моралі Г. Сковороди П. Юркевич, який співвідносив розум і любов серця й уважав, що кращим проявом моралі є практичне здійснення добра, яке є проявом щедрої душі та відкритого серця. Ідеї моралі в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. представлені філософсько-соціологічними поглядами А. Потебні, М. Драгоманова, В. Зеньковського та ін. Після розвалу радянської держави за років незалежної України вивченню проблем етики

та моралі присвятили дослідження представники вітчизняної філософської школи: Т. Аболіна, О. Лінчук, І. Лосєв, О. Фортова, В. Малахов, В. Єрмоленко, В. Лозовий, М. Панов та ін. Також низка філософів присвятила праці розвитку української етики й історії етичних ідей в Україні (В. Нічик, В. Горський, М. Лук, В. Нападиста). Питання прикладної та практичної етики досліджували Т. Аболіна, О. Шинкаренко, В. Лісовий, М. Кисельов та ін.

Незважаючи на велику кількість досліджень, пов'язаних із питаннями моралі та гуманізму, потребує подальшого філософського осмислення й з'ясування природа такого явища, як толерантність.

Мета статті – зробити короткий огляд визначення моралі, яке існувало в радянській період, приділяючи увагу особливостям інтерпретації гуманістичної моралі радянськими вченими, історичній ролі та значенню цього феномена, який послуговував певним підґрунтям для виникнення толерантності.

Як відомо, мораль, моральна свідомість є головним історичним регулятором поведінки людини, вона допомагає нам установлювати межі нашої діяльності, а також пояснює, чому варто чинити справедливо та розумно. Протягом багатьох років учені, які досліджували мораль, намагалися дати їй визначення. Існує безліч тлумачень природи моралі. Так, в одному із сучасних словників мораль визначається як «специфічний тип регуляції взаємин людей, який спрямований на їхню гуманізацію; сукупність прийнятих у тому або іншому соціальному організмі норм поведінки, спілкування та взаємин» [1]. Що стосується більш раннього визначення моралі, то в словниках радянського періоду вказується, що під мораллю розуміють одну з форм суспільної свідомості, яка виконує регулятивну функцію поведінки людини в усіх галузях її життєдіяльності [2, с. 292]. Також є визначення, в якому мораль характеризується як «санкціоновані суспільством (класом) форми («зразки») індивідуальної та групової поведінки, яка зачіпає суспільні інтереси, тоді як основна функція моралі полягає в забезпеченні історичної дієздатності суспільства (класу, групи), узгодженні суспільних та особистих інтересів, соціальному регулюванні поведінки індивідів» [3].

Існують деякі суттєві особливості радянської інтерпретації моралі, що визначалася як сукупність головних принципів, правил і норм, за допомогою яких визначається поведінка людини в суспільстві, ставлення до батьківщини, колективу. Наприклад, Л. Неделя трактує мораль як «духовно-практичний спосіб засвоєння дійсності, в якому відображаються внутрішні ставлення людини до інших людей» [4, с. 24]. Досить цікавим є визначення моральності в А. Гусейнова, який визначає її як форму суспільної свідомості, в якій головною функцією є регулювання міжлюдського спілкування. Також учений зазначає, що саме моральність вимагає від людини особливого ставлення до відносин, які реально існують із погляду високого ідеалу, що прагне до майбутнього [5].

З огляду на наведені тлумачення моралі, стає зрозуміло, що головною характеристикою моралі та моральної свідомості є регуляція поведінки людини, норм і правил, якими повинна користуватися людина в діяльності. Але, досліджуючи мислителів радянського періоду, варто вказати, що вони визнавали в моралі головною функцією не тільки регулятивну, особливе місце у вибудовуванні моралі, моральних відносин і моральної свідомості вони відводили такому явищу, як гуманізм. Тому мораль, за визначенням радянських дослідників, можна назвати ще гуманістичною мораллю. За допомогою такого виду моралі, запевняють вчені, ми можемо прийти у власних вчинках і в суспільстві загалом до толерантності. Але головною думкою у філософських дослідженнях учених радянської доби було те, що серцевиною гуманізму є праця, що підкріплена розумною діяльністю людини, науковим світоглядом індивіда, згодом розвиває в людині моральну свідомість і мораль

загалом. «Наукова основа реального гуманізму спрямована на практичне перетворення світу в інтересах людини праці» [6, с. 9].

Не варто забувати, що всі дослідження вчених радянського періоду перебували під ідеологічним тиском, що подекуди задавало шкоди оригінальності й об'єктивності їхнім працям. Ми будемо намагатися визначити, показати й оцінити думки деяких філософів радянського періоду, тому що вважаємо, що неможливо творити філософію без урахування їхнього внеску в науку.

Отже, звернемося до теми наукового світогляду особистості, який радянські вчені визначали як систему переконань, що базується на даних об'єктивно-істинного пізнання дійсності, специфіки та закономірностей і сенсу людського буття. Не менш важливою є функція, якою користується науковий світогляд і яку можна визначити так: людина повинна мати певну концепцію сенсу свого життя, що буде скеровувати її жити повноцінним життям, тобто максимально використовувати власні сили, здібності, творчість, уміти самореалізуватися в спільному перетворенні світу [6, с. 24]. Також визначитися людині у складному світі допомагає й наукове знання, за допомогою якого особистість зможе вирішувати складні соціальні питання. Наукове знання допомагає людині зрозуміти, що їй притаманна особиста свобода, незалежність, так індивід розуміє та знає, яке місце він посідає в суспільстві та як йому діяти у власному житті. Окрім цього, особистість може оцінювати морально та розумно події, що відбуваються в суспільстві. Отже, наукове знання допомагає людині отримувати соціальну орієнтацію, адже «соціальна орієнтація – це один із основних внутрішніх факторів свободи моральної поведінки, який забезпечує значною мірою її самостійність» [4, с. 43].

У цьому контексті радянські вчені висловлювалися й стосовно практики, пояснюючи, що, коли людина починає діяти і працювати, вона, з одного боку, змінює навколишнє середовище для себе, тим самим «олюднює» його, а з іншого боку, змінюючи природу, взаємодіє з іншими людьми, спілкується, як результат, устанавлюються взаємини між людьми та виникають соціальні зв'язки. «Практика – це початковий теоретичний принцип сутності людини, це властивість її соціального буття, основна форма життєдіяльності. Саме практика визначила різноманіття зв'язків індивіда із зовнішнім середовищем, стала основою появи самого відношення «особистість-суспільство» та взаємовпливу між ними» [4, с. 22].

Отже, істотною особливістю радянської філософської думки є те, що для мислителів ХХ ст. гуманізм – це використання й освоєння зовнішнього середовища людиною, пізнання та перетворення світу в інтересах людства. «Гуманізм як об'єктивний процес засвоєння, перетворення (олюднення) навколишнього середовища відображає результати безперервної діяльності людей у підкоренні собі природи й у створенні таких суспільних форм життя, які відповідали б змінам зовнішнього світу і самої людини» [4, с. 14]. Також радянські вчені відмічали гуманістичний характер практики, який полягав у тому, що завдяки практиці людина може усвідомити себе як активну особистість, яка здатна впливати на навколишнє середовище і змінювати його. Не менш важливим фактором практики для людини є й те, що, будучи діяльною, вона тим само розвиває в собі свідомість і самосвідомість, які реалізуються в моральних нормах і правилах її поведінки в суспільстві.

Отже, мораль, яка вибудована на основі гуманізму, тим самим включає до свого складу один із головних принципів гуманізму. Саме гуманізм у моралі й показує, як формується моральна особистість, що є справжньою людською цінністю. Щоб визначити принцип моралі та з'ясувати, що характеризує гуманізм, радянські вчені намагаються вирішити за допомогою з'ясування таких питань: якими поглядами керується особистість у виборі своєї поведінки (поглядами якого класу, суспільства), чи відображають ці погляди реальний процес суспільного розвитку та чи відповідають вони сутності самої людини?

Якщо людина буде діяти як практичний індивід, стане активною, вона цим зможе змінювати природу, яка її оточує, а також зможе змінюватися сама, адже такі дії призводять до того, що в суспільстві починають діяти певні правила поведінки. Отже, дослідники радянського періоду визначили головні складники моралі, до яких належать моральна діяльність (поведінка, вчинки); моральні взаємини; моральна свідомість. Коли людина розвине в собі моральну діяльність, скорегує свої взаємини та вчинки і зробить їх частиною власного духовного світу, а головне буде втілювати їх на практиці, тільки тоді її можна буде назвати гуманною. «Показником гуманізації є перехід від засвоєння індивідами моральних цінностей до їх застосування на практиці. Це значною мірою пов'язано з розвитком самосвідомості, завдяки якій людина стає самокритичною» [4, с. 19–34].

Не менш істотним питанням, яке порушували в дослідженнях радянські вчені, було питання свободи, яку вони вважали важливим явищем для розвитку гуманістичних і моральних відносин. Свобода характеризує людину як вільну особистість, яка воліє сама відточувати власну поведінку, використовуючи при цьому свободу вибору, яка і є головним елементом внутрішньої свободи людини. Свободу людини можна визначити на основі наукового світогляду, про який ми вже зазначали вище, адже саме він здатен об'єктивно відобразити світ і місце, яке посідає в ньому людина. Основа, на якій ґрунтується свобода, є суспільна життєдіяльність людей, що використовує пізнання і свідоме використання об'єктивної необхідності, закономірності розвитку природної та соціальної дійсності. «Людство отримує свободу, пізнаючи природу, спираючись у своїй життєдіяльності на це пізнання. Прогрес пізнання – необхідна умова розвитку свободи» [6, с. 29].

Отже, за визначенням радянських науковців, свободу можна визначити як певний стан людини, який ми можемо тлумачити на основі пізнання та свідомого використання об'єктивних закономірностей не тільки природи, а й суспільства. Значимо деякі суттєві особливості інтерпретації радянськими вченими моральної свободи, відповідно до яких «гуманістичний сенс моральної свободи визначається тим, якою мірою в індивідуальній поведінці виокремлюється сфера залежності вчинків від суб'єкта. Свобода в моральній поведінці складається зі здатності людини до свідомого встановлення гармонії між особистими й суспільними інтересами, що вимагає моральної соціалізації індивіда» [4, с. 43]. Ще одним елементом, на якому зосереджується увага вчених, є те, що характеризує моральну свободу й наскільки особистість є гуманізованою, тому що саме гуманізацією визначається те, що людина не має ніякого зовнішнього контролю та примусу над своєю поведінкою. Усі дії й певні вчинки людини залежать від її моральної відповідальності, яка проявляється в неї через суспільну активність і показує, наскільки вона є самостійною. Саме за допомогою свідомості й моральної відповідальності людина здатна діяти в суспільстві, бути колективною особистістю, існувати в певній соціальній групі, де кожна людина несе відповідальність за власні вчинки та за всю групу загалом. «Моральна відповідальність особистості концентрується у ставленні до інших людей, їхніх інтересів і потреб і корегується ідейними та моральними переконаннями» [4, с. 49].

Отже, мораль, яка виникає на основі гуманізму, тим самим включаючи його у свою сферу як головний принцип, спроможна розвивати в людині моральні якості, такі як відповідальність, завдяки чому людина перестає бути егоїстом і відповідає не тільки за власні вчинки, а й за дії інших. На основі відповідальності в суспільстві починає функціонувати таке явище, як колективізм, у якому люди підтримують один одного. Також до якостей моралі радянські вчені зараховують такий принцип, як любов до праці. Тут мова йде про те, що працювати потрібно не лише заради себе, а й на благо суспільства. Недарма використовувався лозунг: «Буде покращення в групі, буде краще й для кожної людини».

Не менш важливими серед проголошуваних ідей гуманізму були й повага людей один до одного, цінування того, хто поруч із тобою, тощо, також віталися такі якості, як щирість, сором'язливість, надавалася перевага людям, які дивилися на світ з оптимізмом. Ще одним принципом моралі ХХ ст. була повага людини не залежно від її віросповідання, культурної належності та кольору шкіри, проголошувалася рівність усіх людей у їхніх правах.

Так, на основі зазначених моральних принципів виникає не просто гуманізм, а «соціалістичний гуманізм». Таке поняття, як «соціалістичний гуманізм», проголошувало піклування про людину, повагу її гідності. Так, керуватися принципом гуманізму – означає любити людину, поважати її, вірити їй, піклуватися про неї, бачити в людині найвищу цінність. Отже, девіз «соціалістичного гуманізму» – це боротьба за знищення всіх умов і відносин, які поневолюють людину та принижують її гідність [7, с. 104]. Такий вид гуманізму будується на поєднанні інтересів, як індивідуальних, так і спільних, у людини формуються нові риси, усвідомлення того, що моральна активність, громадянськість, почуття господаря – все це конкретизується в самостійному підкоренні, добровільній ініціативі, ентузіазмі, героїзмі народних мас, у служінні спільному благу [4, с. 81].

Справа в тому, що в радянський період місце загальнофілософських основ посідала нормативна свідомість, яка визначалася соціалістичним світоглядом загалом, а питання моралі довгий час належало не до етичної сфери, а скоріше до політичної, підпорядковуючи людину класовим інтересам, уникаючи питань про її внутрішній, духовний розвиток. Звідси цілком природно, що ігнорувався внутрішній світ людини, її особистість, а пропагувалося нове ставлення до праці, що також уважалося корисним для будівництва моральних якостей людини. У радянські часи праця висвітлювалася як необхідність для людини, для задоволення її потреб, саме вона виховує в людині почуття відповідальності й певної значущості для суспільства. «Соціалістичний гуманізм проявляється у відношеннях взаємодопомоги та співробітництва, які становлять невід'ємну частину морального обличчя людини. Соціалістичний гуманізм не розмірковує про любов до людини «загалом». Він має на увазі реальних, конкретних людей, які належать до різних класів, підходять до рішення цього питання, як і всіх інших, із класового погляду» [7, с. 104–106].

Отже, дослідивши ідеї моралі та гуманізму вчених ХХ ст., ми дійшли висновку, що в їхній інтерпретації мораль не завжди розумілася як регулятор поведінки та взаємин між людьми, вона мала ще й гуманістичний характер, який послуговував основою побудови моралі й мав вплив на особисте життя людини та її суспільну сферу.

Варто зазначити, що більшість досліджень, зроблених радянськими філософами, подавалися в загальних ідеологічних рамках, які визначалися комуністичним урядом. Але не варто ставитися до радянського минулого занадто прискіпливо, помічаючи тільки недосконалість і зло, необхідно ще й бачити позитивні моменти, які також мали місце. Тому, завершуючи розгляд досліджень гуманістичної моралі та формування толерантності в радянський період, варто відмітити: по-перше, визначено, що новий вид моралі є гуманістичною мораллю, який проголошує ідею толерантності, що проявляється в житті людини та суспільства як гуманістичне ставлення до людей і повага їх до інших; по-друге, толерантність проявляється тоді, коли людина ставиться з повагою до себе, до власного життя, змінюється її світогляд, який стає більш гуманістичним і самостійним, виховується в людині колективізм, повага до інших, змінюється ставлення до праці, людина працює, щоб покращити життя суспільства і власне життя; по-третє, толерантність цього виду моралі проявляється в тому, що кожна людина здатна розвивати в собі відповідальність і свободу. Як результат, така діяльність призводить до того, що людина стає моральною особистістю, гуманістичною й толерантною.

Список використаної літератури

1. Новейший философский словарь. 3-е изд., исправл. Минск : Книжный Дом, 2003. 1280 с. URL: http://pnu.edu.ru/media/filer_public/2013/04/17/newest_philosophical_dictionary.pdf.
2. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. 5-е изд. Москва : Политиздат, 1986. 590 с.
3. Научный коммунизм : словарь / под ред. акад. А.М. Румянцева. 4-е изд., доп. Москва : Издательство политической литературы, 1983. URL: <http://www.tapemark.narod.ru/kommunizm/index.html>.
4. Неделя Л.И. Гуманизм коммунистической морали. Минск : Беларусь, 1977. 128 с.
5. Гусейнов А.А. Социальная природа нравственности. Москва : МГУ, 1974. URL: https://guseinov.ru/publ/Soc_prig_nrav/content.html.
6. Василенко В.Л. Гуманизм коммунистического мировоззрения. Киев, 1984. 48 с.
7. Филонович П.Э. О коммунистической морали. Популярный очерк. Москва : Политиздат, 1963. 255 с.

**HUMANISTIC MORALITY XX CENTURY
AS A BASIS FOR FORMING TOLERANCE****Marina Moskalchuk***Taras Shevchenko National University of Kyiv,**Faculty of Philosophy**Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

In the article was done a brief overview the researches of humanistic morality period of the soviet era. Such an attempt today is very important, because revision soviet ethical thought to help the best understand the real values, worldview of scientists, who worked under a totalitarian regime. In general, soviet philosopher to felt ambivalent relation to questions of morality, so what their legacy it deserves not so much condemnation, but more balanced attitude. During the research was established, what general component morality is humanism, based on which principles and values of morality are formed. From the survey, it was found that humanistic morality promotes the idea of tolerance, who soviet scientists determinate as such educates in a person moral responsibility, collectivism, responsibility not only for their own actions, but also for the actions of others, which meant being free, that is, all actions of the individual are free and take place without any coercion. Humanistic morality soviet period still called "socialist humanism", for whom human recognized highest value equality between people is proclaimed, regardless of their social status, religious outlook, or skin color. Also, socialist morality must be based on the proclamation of scientific knowledge, because it is through the scientific worldview that human creates for himself the meaning of life he longs for. In addition, scientific knowledge helps a person to understand his own personality and the fact that he is able to use his own powers, abilities to improve his life. The humanistic or socialist morality of the twentieth century set the goal, was displayed in the scientific publications of soviet scientists, to educate an independent, strong, and intelligent person who would respect others, be responsible for their own actions, and for the actions of others. Accordingly, socialist morality proceeded from the priority of the social good over personal interests, and although this was not always answered of reality, these circumstances could not prove her humanity, rather, the humanistic morality of the soviet period can be described as a historically determined stage of the development of public opinion.

Key words: humanism, morality, humanistic morality, tolerance, moral responsibility, socialist humanism.